ABDURRAHMAN b. HÂRİS

(عبدالرحمن بن الحارث)

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm b. el-Mugîre el-Mahzûmî (ö. 43/663-64)

Hz. Osman zamanında Mushaf nüshalarının çoğaltılmasıyla görevlendirilen heyetin üyesi, tâbiî.

Hicretin birinci yılında doğduğu bilinmektedir. Babasının vefatından sonra annesinin Hz. Ömer'le evlenmesi üzerine onun himayesine girdi. Asıl adı İbrâhim'di; ancak halifeliği sırasında, peygamber adı taşıyanların isimlerini değiştirmeyi düşündüğü sıralarda Hz. Ömer, ona Abdurrahman adını verdi. İlmi ve cömertliğiyle tanınan ve Hz. Osman'ın kızıyla evlenen Abdurrahman, Hz. Âişe ile birlikte Cemel Savaşı'na katıldı. Onu çok takdir eden Âişe, "Abdurrahman b. Hâris gibi on çocuğum olsaydı, evimde oturup onları yetiştirmeyi her şeye tercih ederdim" derdi.

Hz. Osman, Mushaf nüshalarını çoğaltıp çeşitli bölgelere göndermeye karar verince, bunu gerçekleştirmek üzere Zeyd b. Sâbit, Saîd b. Âs ve Abdullah b. Zübeyr ile birlikte damadı Abdurrahman'ı da görevlendirdi. Ayrıca Osman şehid edildiği sırada Abdurrahman yanında bulunduğu için yaralanmıştı.

Rivayet ettiği hadisleri Hz. Ömer, Osman, Ebû Hüreyre, Âişe, Ümmü Seleme gibi sahâbîlerden nakletmiş, kendisinden de **fukahâ-i seb'a*** dan biri olan oğlu Ebû Bekir, ayrıca Ebû Kılâbe, Şa'bî gibi muhaddisler rivayette bulunmuşlardır. Rivayet ettiği hadisler *Sahîh-i Buhârî* ile dört büyük sünende yer almıştır. Abdurrahman, Muâviye'nin hilâfet yıllarında Medine'de vefat etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, V, 5-6; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî v.dğr.), Haydarâbâd 1360-80/1941-60, V, 272; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (*el-İsâbe* içinde), Kahire 1328, II, 426; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gābe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 431-432; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, III, 484-485; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Kahire 1328, II, 394; III, 66.

 Selahattin Polat

ABDURRAHMAN b. HASSÂN b. SÂBİT

(عبدالرحمن بن حسان بن ثابت)

Ebû Saîd Abdurrahmân b. Hassân b. Sâbit el-Hazrecî el-Ensârî (ö. 104/722-23)

Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'in oğlu, şair tâbiî.

Hicretten 6 yıl sonra (m. 627-28) doğdu. Annesi, Hz. Peygamber'in hanımı Mâriye'nin kız kardeşi Sîrîn'dir. Peygamber hayatta iken doğduğu için sahâbî olduğunu söyleyenler varsa da onu tâbiî sayanlar çoğunluktadır. Hayatının büyük bir kısmını, doğum yeri olan Medine'de geçirmiş, bir süre de Dımaşk'ta kalmıştır.

Devrinin bazı şairleriyle giriştiği hiciv yarışında zaman zaman babasından destek görmüş, Muâviye'nin halifeliği döneminde yazdığı hicivlerle Emevîler'i rahatsız etmiştir. Muâviye'nin kızı Remle hakkında söylediği beyitler dolayısıyla kendini hicveden Yezîd'i, yazdığı bir şiirle mağlûp etmiştir. Bunu hazmedemeyen müstakbel halife, anlayışlı olmasını tavsiye eden babasını da dinlemeyerek, hıristiyan şair Ahtal'dan yardım istemiş, o da kendisini himaye edeceğine dair söz aldıktan sonra Abdurrahman'ın şahsında ensarı hicvetmiştir. Ahtal'ın bu hicviyesi müslümanları üzmüştür.

Babasından, annesinden ve diğer bazı sahâbîlerden pek az rivayeti vardır. Şiirleri, Sâmî Mekkî el-Ânî tarafından *Şi'ru 'Abdirrahmân b. Hassân el-Ensârî* adıyla neşredilmiştir (Bağdat 1971).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, V, 266; VIII, 212, 215; Cümahî, *Tabakātü fuhûli'ş-şu'arâ'* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire 1394/1974, I, 150, 461-466; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gābe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 434-436; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, V, 64-65; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Kahire 1328, III, 67; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 162-163; Sezgin, *GAS* (Ar.), II/3, s. 174-175; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, I, 313, 384, 414-417, 518, 555-556; Yâsîn el-Eyyûbî, *Mu'cemü'ş-şu'arâ'*, Beyrut 1982, s. 258; R. Blachère, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (trc. İbrâhim Kîlânî), Dımaşk 1404/1984, s. 349-350.

 Selahattin Polat

ABDURRAHMAN el-HÂZİNÎ

(عبدالرحمن الخازني)

Ebü'l-Feth Abdurrahmân Mansûr el-Hâzinî

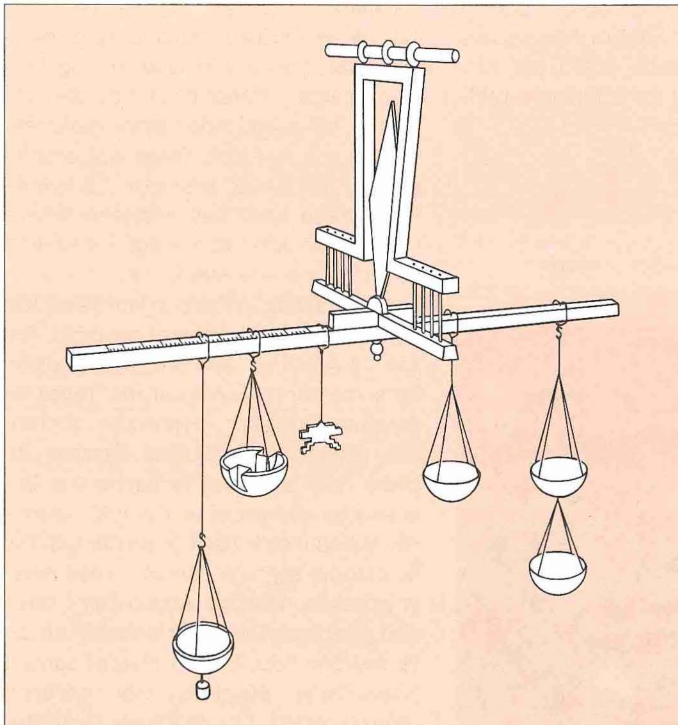
XII. yüzyılda İran'da yaşamış astronom, mekanikçi ve ilmî alet yapıcısı.

Kaynaklarda zaman zaman İbn Heysem, Ebû Ca'fer el-Hâzin ve Ebü'l-Fazl el-Hâzimî ile karıştırılan Abdurrahman el-Hâzinî, Ebü'l-Hüseyin Ali b. Muhammed el-Hâzin el-Mervezî'nin Bizans asıllı kölesidir. Sahibinin Merv sarayında **hâzin** (hazinedar) olmasından dolayı el-Hâzinî nisbesiyle tanınmıştır. Ebü'l-Hüseyin el-Hâzin'in sağladığı imkânlarla, devrinde mümkün olabilen en iyi eğitimi gördü; özellikle felsefe ve matematik tahsil etti. Selçuklu Sultanı Sencer devrinde (1118-1157) bir ilim ve edebiyat merkezi haline gelen Merv'de, sarayın desteğiyle çalışma ve araştırmalarını yürüttü. Uzun yıllar en güvenilir **zîc*** olarak kabul edilen ünlü zîcini Sultan Sencer için hazırladı ve yine onun hazinesinde kullanılmak üzere, kendisine her çağın ilmî alet yapıcıları arasında mümtaz bir mevki kazandırmış olan "mîzânü'l-hikme" adını verdiği bir hidrostatik terazi yaptı. Bu terazi sayesinde metallerin ve taşların saf olup olmadıkları, iki elementten meydana gelen alaşımlarda metallerin karışma oranları bulunabiliyordu. Bu terazi hassasiyet yönünden daha önce yapılanlardan çok üstündü.

Abdurrahman el-Hâzinî, aynı zamanda riyâzet yolunu takip eden dindar bir kimseydi; bir derviş gibi giyinir, çok az yer ve evinde tek başına yaşardı. Kendisine verilen mükâfatları kabul etmediği, bir keresinde Sultan Sencer'in gönderdiği bin dinarı, cebinde on dinarının olduğunu ve bu paranın kendisine üç yıl yeteceğini söyleyerek geri çevirdiği rivayet edilir. Öğrencilerinden yalnız Hasan es-Semerkandî'nin adı bilinmektedir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hâzinî'nin çalışmaları da henüz bütünüyle incelenmiş değildir. Bu incelemeler tamamlandığında bazı şüpheli ve yanıltıcı hususların açıklığa kavuşacağı umulmaktadır. Mevcut bilgilere göre ise Hâzinî'nin ilmî yönden değerlendirmesini yapmak oldukça güçtür. Bir statik ve hidrostatik bilgini olarak kendinden önceki araştırmacılara çok bağımlıdır ve özellikle Bîrûnî ile Asfizâ-

rî'den alıntılar yapmıştır; ancak bu konularda olan derin bilgisi de inkâr edilemez. Ona göre ağırlık cismin bünyesinde bulunan bir kuvvet olup onun arzın merkezine doğru hareketine sebep olur ve özgül ağırlığına bağlıdır. İslâm dünyasında orijinal gözlemler yapmış yirmi astronomdan biri olan Hâzinî'nin zîci, Bîrûnî ve Hayyâm'ınkilerden sonra kullanılmaya başlanmış, ondan sonra da Nasîrüddin et-Tûsî, Kutbüddin eş-Şîrâzî, Kâşî ve Uluğ Bey'in zîcleri kullanılmıştır.

Eserleri. 1. *Kitâbü Mîzâni'l-ḥikme.* En önemli eseri olup 515'te (1121) hidrostatik terazisi münasebetiyle kaleme alınmıştır. Terazinin yapımı, kullanımı, teorik esası ve onunla ilgili diğer konuları ihtiva eder. Dört Arapça yazma nüshası bulunmuş ve 1359'da (1940) Haydarâbâd'da basılmıştır. Daha önce de bazı seçilmiş bölümleri (müntehabât) İngilizce'ye tercüme edilmiş (1859) ve ayrıca muhtasar bir Farsça tercümesi *Terceme-i Mîzânü'l-ḥikme* adıyla Tahran'da yayımlanmıştır (1346 hş.). Eser sekiz kitaptan meydana gelmektedir. Birinci kitap hidrostatik terazinin geometri ve fizikle ilgili ilkelerini, ikinci kitap ağırlıkların dengesi ve teraziler hakkındaki genel bilgileri, üçüncü kitap metallerle değerli taşların ve diğer cisimlerin özgül ağırlıklarının nasıl bulunacağını, dördüncü kitap yukarıdaki konularda Arkhimedes, Menelaus, Ebû Bekir er-Râzî ve Hayyâm tarafından ortaya konulan gelişmeleri, beşinci ve altıncı kitaplar terazinin parçalarını, montajını ve kullanılmasını, yedinci ve sekizinci kitaplar ise hidrostatik teraziler üzerinde yapılan değişiklikleri, diğer özel terazilerle ilgili bilgileri ve birçok tablo ve diyagramı ihtiva etmektedir. Bu eser Ortaçağ'da yazılan en ünlü mekanik kitaplarından biridir; ancak terazi ve basküI yapımcıları, terazi kullanan tüccarlar ve kontrol memurları için bir el kitabı olmaktan öte gidememiştir. Çünkü onu takip eden başka çalışmalar yapılmamış ve bu bilim dalı geleneksel ilimler arasında gelişemeyip kaybolmuştur. 2. *ez-Zîcü'l-muᶜteberü's-Sencerî es-Sulṭânî.* Şahsî gözlemleri sonunda hazırlayıp Sultan Sencer'e ithaf ettiği astronomik tablolardır. Kitabın 20.50 x 32 cm. boyutlarında 192 yaprak tutan bir nüshası Vatikan Sarayı'nda, diğer bir nüshası British Museum'da, bir "seçmeler" nüshası da Tahran Sipehsâlar Medresesi Kütüphanesi'nde (nr. 682) bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hamidiye, nr. 859), bizzat Hâzinî'nin *Vecîzü'z-Zîc* (*el-Vecîz fi'z-Zîci's-Sulṭânî*) adıyla yaptığı özetin bir nüshası vardır. Hâzinî, eserin özetindeki ifadesine göre, bu zîcde gezegenlerin gözlenebilen ve hesaplanan durumlarını karşılaştırmış, aralarındaki birbirine uymayan noktaları tesbit etmiştir. Eserdeki tablolarda, 1130 yılı dolaylarında yıldızların gökyüzündeki konumları ile Merv şehrinin enlemi bulunmakta, ayrıca takvim bilgileri, mübarek günler, hükümdarlar ve peygamberlerle ilgili tarihler de yer almaktadır. Hâzinî'nin, Sultan Sencer'in emriyle İran şehirlerinde kıbleyi göstermek için bir güneş saati yaptığı ve tablolar düzenlediği bilinmekte ise de bu tablolar ve şehirlerin coğrafî koordinatları her iki nüshada da eksiktir. Onun zîci, XIV. yüzyılın ünlü Batılı astronomları George Chrysococces ve Theodore Meliteinotes tarafından da kullanılmıştır. 3. *Risâle fi'l-âlât.* Astronomi aletlerine dair bir risâledir. Tahran Sipehsâlar Medresesi Kütüphanesi'nde Aydın Sayılı tarafından bulunmuştur. Her biri bir alete tahsis edilmiş yedi kısımdan meydana gelen, aletleri ve bunların geometrik esaslarını açıklayan on yedi sayfalık bir yazmadır.

Abdurrahman el-Hâzinî'nin yaptığı hidrostatik terazilerle ilgili bir çizim (*Dictionary of Scientific Biography,* VII, 347)

BİBLİYOGRAFYA :

Beyhakī, *Tetimme-i Ṣıvâni'l-ḥikme* (nşr. Muhammed Şâfi'), Lahor 1351, s. 161-162; H. Suter, *Mathematiker,* Leipzig 1900, s. 122; Ebü'l-Kâsım Kurbânî, *Zindegînâme-i Riyâżîdânân-ı Devre-i İslâmî,* Tahran 1365, s. 228-230; G. Sarton, *Introduction,* New York 1975, II/1, s. 216-217; III/1, s. 632; Brockelmann, *GAL Suppl.,* I, 902; Sezgin, *GAS,* VI, 166; Ziriklî, *el-Aᶜlâm,* Kahire 1373-78/1954-59, IV, 77; Kehhâle, *Muᶜcemü'l-mü'ellifîn,* Dımaşk 1376-80/1957-61 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 196; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam,* Ankara 1975, s. 177-178; a.mlf., "Hâzinî'nin Rasat Aletleri Üzerindeki Risâlesi", *DTCFD,* XIV (1956), s. 15-19; Colin A. Ronan, *The Cambridge Illustrated History of World's Science,* Cambridge 1984, s. 216; Ali Abdullah ed-Deffâ' — Celâl Şevkī, *Aᶜlâmü'l-fîzyâ' fi'l-İslâm,* Beyrut 1404/1984, s. 240-253; Richard Lorch, "Al-Khazini's *Sphere That Rotates by Itself*", *MTUA,* IV (1980), s. 287-291; E. Wiedemann, "Hâzinî", *İA,* V/1, s. 414; Robert E. Hall, "al-Khazinī", *DSB,* VIII, 335-351; J. Vernet, "al-Khāzinī", *EI²* (İng.), IV, 1186.

 SADETTİN ÖKTEN

ABDURRAHMAN el-HEMEDÂNÎ
(عبدالرحمن الهمدانى)

Ebü'l-Hasen Abdurrahmân b. İsâ b. Hammâd el-Hemedânî (ö. 320/932)

Kâtip*, şair ve lugat âlimi.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Abbâsî Halifesi Mu'tazıd zamanında (892-902) Hemedan valisi olan Bekir b. Abdülazîz b. Ebû Dülef el-İclî'ye (ö.